

Олег Андрос

АНДРОС Олег Євгенійович — аспірант кафедри політичних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів — екологістська думка, ідеологічні напрями екологізму, екологістські рухи та партії.

ЕКОЛОГІСТСЬКИЙ РУХ: ЗМІНА ЦІННІСНОГО ПІДГРУНТЯ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Стаття присвячена світоглядно-ідеологічному підґрунтю сучасного екологістського руху, ідеям переходу до «природозгідного» розвитку людства. Висвітлено ідейне поєднання екологізму і «традиційних» політичних ідеологій, «постмодернізм» природоохоронних ідей.

Ключові слова: екологізм, альтерглобалізм, постмодернізм, природа, біоцентризм, ідеологія.

Різноспрямовані соціально-політичні процеси в сучасному світі дають можливість говорити про системну трансформацію оцінки розвитку сучасної цивілізації. У рамках даної статті розглядатиметься поступова зміна заданого Просвітництвом вектору розвитку людства (основними характеристиками якого є лінійний прогрес, перетворення природи людиною задля власних потреб, раціонально-наукове осмислення природних явищ задля прогресу).

Станом на початок ХХІ сторіччя варто казати про те, що ці тенденції, започатковані мислителями ХVІІІ століття та підхоплені суспільствами з ринковою економікою, призвели до вкрай неоднозначних наслідків. З одного боку, спостерігаємо феноменальне зростання економічного добробуту та

прискорення технологічного розвитку. З іншого, економічне зростання та наукові досягнення стали можливими за рахунок нищення непоновлюваних природних ресурсів, ігнорування необхідності збереження навколишнього середовища. Цей процес закономірно породив альтернативні «технократичним» ідеї природозбереження та відповідні соціально-політичні проекти.

Екологістський рух став актуальним явищем сучасного політичного процесу та громадської діяльності, розвинувшись протягом останніх десятиліть на теренах Східної та Західної Європи зокрема. Особливостями руху є такі специфічні характеристики його неінституціоналізованих елементів, як відмова від ієрархічності в управлінні та перехід до мережевих способів популяризації своєї ідеології та практичних дій. Екологізм як світогляд уключає заперечення порушення екологічних прав громадян, а також загальносвітоглядні позиції збереження усього живого, поваги до природи як цілісності, яка не може бути порушена людиною.

Екологістський рух є «мережевим» явищем, що складається з автономних структур з різними цілями, ідеологія яких часто різниться. Загальна мета екологізму — гармонізація відносин людини та природи — розпадається на цілку низку підзавдань у рамках дій громадських природоохоронних утворень. Цими завданнями стають:

- просвіта населення;
- критика владних структур, сполучених із великим бізнесом, того «тандему», котрий грає вирішальну роль у загальній дестабілізації, порушенні рівноваги світового довкілля;
- акція «прямої дії» (т.зв. «радикальний» захист фауни і флори в природному середовищі, природозгідних умов існування людей у містах);
- створення «альтернативних моделей суспільства» (комун, екопоселень, т.зв. сквотів на основі природоохоронної

ідеології) як приклад життя у гармонії з навколишнім середовищем;

— політична діяльність, що включає збройний спротив «владі корпорацій» (найпромовистіший приклад — «республіка альтерглобалістів» у штаті Чіапас (Chiapas), Мексика); тут слід наголосити, що в (частково) насильницькій боротьбі «альтернативних глобалістів» природоохорона виступає не основною метою, а одним із важливих пунктів їхньої програми поряд із суто соціальними вимогами; загалом рух за «альтернативну глобалізацію» з огляду на його неоднорідність не обов'язково включає насильство як засіб опору;

— участь у прийнятті політичних рішень і вплив на здійснення політики на міждержавному рівні (на рівні парламентів окремих держав, у рамках структур ООН та інших міжнародних організацій).

Усі ці завдання покликані змінити глобальний шлях людства, перевести на нові рейки ставлення землян до власного середовища, змінити світ шляхом зміни свідомості людей. Наголос на світоглядні зміни властивий усім діячам екологістського руху, і закономірно постає необхідність формування чіткої ідеології. Адже від зміни глобального ставлення до навколишнього середовища залежатиме подальше здійснення політики і сама життєдіяльність сучасних суспільств.

Ідеологія руху функціонує на двох рівнях. Існують спільні для всіх учасників базові уявлення або центральні теми, які іноді набувають форми гасел чи афоризмів. Екологістський рух використовує такі поняття, як «біоцентризм», «екосистема», «взаємозалежність», «обмежені ресурси», «оновлювані ресурси», «економіка з нульовим зростанням». На другому рівні — безліч інтерпретацій та індивідуальних наголосів на ці теми.

Центральні поняття можуть прийматися багатьма різними людьми завдяки їхній багатозначності і гнучкості, вони можуть

відрізнятися у різних місцях, оскільки вони ситуативно мінливі.

Громадянське суспільство не може бути сформоване без повсякденної роботи медіа-активістів, без щоденної праці небайдужих людей, що пропонують свої рішення та пропозиції для здійснення державної політики. Нині ми спостерігаємо, на жаль, протилежне. Кастовість та закритість влади призводить до закритості рішень. Активісти просто не можуть бути допущені до управління з огляду на архаїчну модель управління сучасною Україною. Питання охорони природи тут переплітається із соціальними питаннями. Неможливо «лікувати» навколишнє середовище, не «вилікувавши» свідомість більшості людей. І Україна стоїть зараз лише на початковому етапі такого «лікування» — якщо воно взагалі, в принципі можливе на теренах нашої держави.

Екологізм є частиною суспільного руху, котра лежить поза прагненням «неоліберального» порядку до мультикультуралізму та утвердження «своїх» універсальності, псевдоуніверсальних цінностей (термін «неолібералізм» набув суто негативної конотації у працях сучасних лівих авторів у тому числі з огляду на прагнення його представників нав'язати усій країні «єдино можливе» бачення світу). З цього приводу слушно висловлюється соціальний філософ Славоу Жижек: «Ми спостерігаємо нове утвердження спільноти, місцевої демократії й активного громадянства. Сьогоднішні ліві критичні теоретики... вказують на третю царину, котра не належить ані до глобального ринкового суспільства, ані до нових форм етнічного фундаменталізму: на царині *політичного*, на політичний простір громадянського суспільства, активного відповідального громадянства «боротьба за права людини, екологію тощо)». Це твердження висловлене в рамках загальної концепції Жижека, згідно якої неможливою є удавана «нейтральність» щодо усіх ідеологій та видів політичної боротьби; справжньої Універсалізацією

є політична діяльність, діяльність боротьби та антагонізму. Ліва ідеологія у інтерпретації Жижека має одну основну ідею: людина не може бути політично нейтральною та бути «над» політичним процесом: вона завжди, навіть якщо зберігає нібито пасивну позицію, стає на чийсь бік, працює на чийсь користь. Так само цікавими є висновки Жижека щодо суспільної самоідентифікації людини: особистість має певний статус (пролетар, буржуа та ін.) не згідно того, що вона об'єктивно належить до цього суспільного класу, а згідно того, ким вона себе почуває, з ким, яким класом себе ототожнює. Жижек приходить до висновку: суспільні протестні рухи вважають Універсальністю світогляд не пануючих прошарків, а найбільш упосліджених верств. Тобто пролетаріат уособлює собою прогрес людства саме тому, що як клас опинився (в розумінні Маркса) в центрі суспільних протиріч. Така ситуація є ознакою сучасної епохи — ліві рухи стають на бік певних пригноблених меншин (жінок у патріархальному суспільні, секс-меншин, нелегальних імігрантів) саме тому, що вони єдині, які самим фактом свого існування засуджують існуючий режим та порушують гадану рівновагу капіталістичного суспільства. Образно кажучи, так меншини є «живим докором» існуючій політичній та соціальній системі, ознакою її (нехай часткової) недієспроможності.

Екстраполоючи думку Жижека та порівнюючи її з думкою Пітера Сінгера (найвідоміша перекладена праця якого має назву «Звільнення тварин») та інших теоретиків-екофілософів (Том Ріган, Ендрю Лінзі та ін.), робимо висновок, що «упослідженою» може бути не лише певна частина людства (емігранти, секс-меншини та ін.), а й живі істоти, які взагалі не є частиною людства. Так людство упосліджує решту живих істот, власне «природу». Таким чином, актуальним для соціально протестного руху стає захист Іншого не тільки в плані захисту «маргінальних» та протестних прошарків населення, а й захист Інших форм життя від діяльності людства

загалом. Цікаво, що деякі автори наводять пряму аналогію між світовідчуттям « мешканців природного середовища » — народів, котрі вважалися європейцями « нецивілізованими » — та гармонічним, « згідним із природою » життям. На думку, наприклад, Джеррі Мандера [6], саме у « первісних » народів ми маємо повчитися тому світогляду, який сучасні мислителі навали « глибинною екологією », світогляду, який заперечує європоцентризм, політичну деспотію, необдумане прийняття політичних рішень та споживацьке ставлення до світу.

Решта суперечок в середовищі екологів зводяться вже до того, чи варто обвинувачувати у « Просвітницько- » європоцентричному ставленні до природи як до « кладезю багатств » тільки пануючі верстви, чи усі людські суспільства на усіх щаблях соціальної ієрархії. Прихильник « соціальної » екології Мюррей Букчін наводить наступні міркування на користь першого постулату: « Люди відчужуються не лише самі від себе в нашу « епоху відчуження », але й від природного світу, у якому — наші корені як складної, мислячої форми життя. ... « Глибинна », « духовна », антигуманістична та мізантропічна екології заводять нас до тупику, переключаючи нашу увагу із соціальних причин на соціальні симптоми ». [1, с.283, с.284]. Власне, саме з приводу акценту на змінах у соціумі точаться суперечки між течіями глибинної та соціальної екології.

Екологістський рух можна вважати явищем постмодерної епохи, якщо відштовхуватися від термінології, запропонованої Ентоні Д.Кінгом [2]. Якщо епоха модерну характеризувалася « інтелектуальною владою над природою у формі здатності прогнозувати » та « практичною владою над природою в сенсі змоги здійснювати економічне виробництво » [2, с.164], то епоха постмодерну породила протилежні тенденції: свідому, на рівні ідеології, відмову від антропоцентризму та почуття « влади над природою » (а в контексті ідей постмодернізму — і відмову від « влади над Іншим ». Інший — це і « третій світ » для « розвинених країн », і найубогіші класи населення як частина « розвиненого »

суспільства, і тварини відносно людей, про що вже йшлося вище). Кінг стверджує, що модерну була притаманна впевненість у владі білого чоловіка, котрий проживає у Європі чи США, над рештою світу; епоха середини ХХ століття порадила відмову від цих стереотипів, що панували в суспільній свідомості Європи та Америки. Відмова наочно втілилася у «низових соціальних рухах» — фемінізмі, русі за права «кольорового» населення (в США), русі за мир та, врешті-решт, природоохоронному русі. Таким чином, середина ХХ століття, час зміни стереотипів, передусім на рівні ідеологій, став найсприятливішим часом для потужного розвитку екологізму. Антропоцентризм врешті почав поступатися місцем біоцентризму та похідним від нього ідеологічним течіям.

«Постмодерною» рисою сучасного екологістського руху є свого роду еkleктичність ідеології. Позиціонуючи себе окремо від правої та лівої течій, політизований природоохоронний рух концентрує зусилля на виробленні власної ідеології, у якій питання соціальної справедливості (взяте на озброєння лівим рухом) та національної ідентичності (котрі хвилюють передусім правий рух) становлять лише два аспекти загальносвітової проблеми перспектив розвитку людства. Безумовно, кооперація екологістів з ідейно відмінними партіями та течіями існує і має інколи досить плідні результати. Але «постмодерність» руху екологістів полягає якраз у тому, що з самого початку він намагається поставити себе «над» класичними ідеологіями, що властиво лише періодові останніх десятиліть у політичному житті Європи. Так само фемінізм став «новітнім соціальним рухом» саме за критерієм переключення уваги з боротьби класів (марксистська та неомарксистська школа) та боротьби націй за самоствердження (націоналізм) на питання співвідношення чоловічої та жіночої влади в суспільстві, домінування однієї статі над іншою. Такий рух міг з'явитися і з'явився лише в епоху відмови від традиційних поглядів на суспільне життя, котра триває й понині.

Чи можна вважати екологістський рух ознакою «модернізації» суспільства? Оскільки він притаманний нині як країнам «золотого мільярду», так і пострадянським країнам та країнам «Третього світу», навряд чи прагнення до збереження природи є ознакою «модернізованості» суспільства. Слід розрізняти два типи модернізації: *первинну* — у країнах, де зароджувалась індустріалізація; це руйнування традиційних спадкових привілеїв в епоху першої промислової революції, проголошення рівних громадянських прав, демократизації тощо. *Вторинна* модернізація відбувається у країнах, що лише починають інтегруватися до вже існуючої системи модернізованих країн. Специфіка її – у наявності зрілих соціально-етнічних і культурних зразків, тобто старіших промислових країн [2, 371]. Ентоні Кінг розглядає модернізацію як «переважно американський термін, ... [котрий] ґрунтується на припущенні, що модерн вимірюється не тільки діахронно — відносно минувшини свого (завжди Західного, Північного) суспільства, але й синхронно – відносно теперішності інших (завжди Східного, Південного) суспільства». Кінг наводить слова Блека з цього приводу: «Модернізацію можна означити як процес адаптації історично сформованих інституцій до стрімких перемін у функціях, які [переміни] відображають безпрецедентне зростання людських знань, що уможливили контроль над середовищем, у ході наукової революції» [2, 167]. Скоріше, якщо розуміти під «модернізацією» становлення демократичної влади західного зразка та індустріального суспільства, екологізм може бути і є супротивником «модернізації». Причина цьому в тому, що такі його течії, як глибинна екологія та радикальна природоохорона на базі глибинної екології, поєднують у собі прагнення жити в сучасному суспільстві та повернутися до т.зв. «первісних» цінностей. Слід наголосити, що подібні погляди не властиві соціальній екології, пропагованій Мюрреєм Букчіним, котра наголошує на тому, що «хворим» та ідейно хибним є поведінка

не цілого суспільства і людства як такого, а пануючого клас, котрий пригнічує клас виробників і так наживається за рахунок нищення навколишнього середовища [1]. Типовий приклад такого підходу — ідеї американського екофілософа Джеррі Мандера, висловлені у книзі «Коли не лишається нічого святого» [6]. Автор розглядає сучасне американське та загалом західне суспільство крізь призму ставлення до життя так званих тубільних народів. Мандер робить висновок: аборигенні народи, так, як американські індіанці, ескімоси та інші, котрі лишилися на узбіччі світової цивілізації з огляду на їхню непристосованість до цінностей «білої людини», духовно набагато багатші за сучасні західні народи. Поширення телебачення, пропаганда накопичення матеріальних благ та «західного» способу життя, «проект удосконалення людства» генною інженерією, утопія «переселення до космічного простору» — усі ці наративи сучасності (висловлюючись мовою філософії постмодернізму) ведуть до духовного та матеріального (стосовно навколишнього середовища) збіднення, виховання споживацького ставлення до природи, продукування ідей «безмежної влади людини над Землею» (а в перспективні — над всесвітом), котрі ні до чого, окрім виснаження природних багатств, поширення байдужості і технотронних, а не духовних, цінностей не призведуть.

Сучасний альтерглобалістський рух запозичив ці опозиційні щодо «наративів» західної цивілізації ідеї і з початку 2000-х років наголошує на тому, що лише тубільні народи мають законне право представляти свої інтереси на міжнародній арені, не передаючи ці права олігархічним політичним утворенням, котрі правлять нині у більшості країн Латинської Америки. Владу капіталу альтерглобалізм ототожнює з владою антиекологістських сил і закликає, виходячи з цього, брати «низову» владу у свої руки, утворюючи самоорганізовані одиниці, здатні існувати в будь-кому суспільстві. Це можуть бути комуни, органи самоорганізації, ініціативні групи, котрі

здатні вирішити проблему, котра ігнорується владою або не може бути вирішена з низки причин (корумпованість чи зацікавлення у прибутках — чи не перші причини екологічних катастроф та «повзучого» знищення середовища). Такий «рецепт» дій може бути придатним і для України, щоправда, з урахуванням специфіки української культури (як правило, українське населення зазвичай не вирішує екологічних та соціальних проблем своїми силами, за деякими щасливими виключеннями, такими, як боротьба проти варварської забудови у Києві).

Підводячи підсумки, варто зазначити, що ідеологічна «приязнь» лівого руху до екологізму (на основі переконання в тому, що не існує політично нейтральної суспільної діяльності) стало підґрунтям для союзу (на теренах Європи) лівих протестних рухів та рухів на захист навколишнього середовища. Сучасний екологістський рух виходить за межі окремих країн завдяки своїй мережевій структурі, яка дає змогу вільно обмінюватися ідеями завдяки мережі Інтернет та координувати свої дії у глобальному масштабі. Загалом ставлення екологістського руху до глобалізації формулюється у вимогах досягнення «глобальної справедливості», «альтернативної глобалізації», «стабільного, чи стійкого, розвитку». Саме екологістські організації стали одними з найактивніших учасників руху на підтримку альтернативної глобалізації. Не лишається на узбіччі цього процесу й Україна — на прикладі створення активістських мережових структур, спрямованих проти варварської забудови, у Києві та поширення руху «дружин охорони природи» у деяких великих містах України.

Чи є раціональними вимоги екологістського руху до обмеження економічного зростання, зростання народонаселення Землі, повернення до гармонійного з Природою світогляду? Безумовно, такі світоглядні зміни виходять за рамки раціональності, заданої Просвітницькими

ідеями розвитку людства. Нині стає зрозуміло, що розвиток людства далеко не завжди є лінійним і що економічне зростання є благом для одних і лихом для інших. Відбувається вироблення власної моделі раціональності екологістським рухом — моделі, у якій економічна доцільність поступається доцільності збереження гармонії з навколишнім середовищем.

Література

1. Букчин М. Из книги «Экоанархизм». // Антология современного анархизма и левого радикализма. Т.1. Без государства. Анархизм / Мюррей Букчин. — М., 2003.

2. Глобальні модерності / [за ред. М.Фезерстоуна, С.Леша та Р.Робертсона]. — К.: Ніка-центр, 2008. — 397 с.

3. Жабка С., Андрієвський В. Історія руху за охорону природи м. Києва у 2003-2007 роках: версія 1.1. [Електронний ресурс] // Форум порятунку Києва. — Режим доступу: <http://forumspaskiev.org.ua/databox/2007/01/17013.php>

4. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології. / Славој Жижек. — К.: ППС-2002, 2008. — 510 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).

5. Киреев О. Поваренная книга медиа-активиста / Олег Киреев. — М.: Ультра-Культура, 2006. — 296 с.

6. Мандер Дж. Когда не остается ничего святого. Провал технологий и судьба коренных народов / Джерри Мандер. — К.: ЭкоПраво-Киев, 2007. — 336 с.

7. Мережі і мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій. / [за ред. Дж. Арквілли, Д.Ронфельдта; пер. з англ. А.Іщенко]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Акад.», 2005. — 350 с.

8. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / [авт.-упоряд.: Андрущенко В.П. та ін.]. — К.: Знання України, 2002. — 670 с.

Андрос О.Е. «Экологистское движение: изменение ценностной основы отношения к природе».

Статья посвящена мировоззренчески-идеологическим основаниям современного экологистского движения, идеям перехода к «природосогласованному» развитию человечества. Отображено идейное объединение экологизма и «традиционных» политических идеологий, «постмодерность» природоохранных идей.

Ключевые слова: экологизм, альтерглобализм, постмодернизм, природа, биоцентризм, идеология.

Andros O.E. «Ekologistskoe motion: change of the valued basis of attitude toward nature».

The article describes ideological foundations of modern ecologist (environmental) movements and ideas of shift to «environmental» development of mankind, displays ideological unity of Ecologism and «traditional» political ideologies, «postmodern» nature of its ideas.

Keywords: Ecologism, alterglobalism, postmodernism, nature, biocentrism, ideology.

Надійшла до редакції 17.02.2010 р.